

חובת לימוד תורה ליושבים על הכלים

הרב יהודה שביב

ראשי פרקים

א. היקף חיוב לימוד תורה

1. חיוב לימוד תמידי – ביום ובלילה
2. שיטת השב"י
3. צד החיוב וצד התכלית
4. והגית בו
5. החיוב הוא לכולם

ב. לימוד תורה בזמן מלחמת מצוה

1. העוסק במצוה פטור מן המצוה
2. לימוד הלכה בלילות מקרין על מסירות הנפש בימים
3. לימוד תורה ומוסר מלחמה

ג. לימוד תורה בעודך

1. קולא וחומרא
2. הנחיות מעשיות

א. היקף חיוב לימוד תורה

1. חיוב לימוד תמידי – ביום ובלילה

מצוות תלמוד תורה קבועה היא ומחייבת בכל הנסיבות. כך פוסק הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה:

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה – בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן שתשש כחו, אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ויחזר על הפתחים, ואפילו בעל אישה ובנים – חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: **"והגית בו יומם ולילה"**¹.

נראה, שהלימוד מהפסוק בספר יהושע² הוא לגבי ההיקף (המינימלי?) של חובת הלימוד – "חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה". ואף על פי שלשון הכתוב מורה על גדולה מזאת – לא רק שחייב לקבוע לו זמן, אלא שחייב הוא להגות ביום ובלילה, משמע לכאורה בכל העתים – הרי שמסוגיית הגמרא במנחות לקמן, ניתן להסיק משמעות מצמצמת זו.

1. הל' תלמוד תורה א ת.

2. יהושע א ת.

2. שיטת רשב"י

אומרת הגמרא:

תניא רבי יוסי אומר: אפילו סילק את הישנה (מערכת לחם הפנים) שחרית וסידר את החדשה ערבית – אין בכך כלום. אלא מה אני מקיים "לפני תמיד"³ – שלא ילין שולחן בלא לחם.

א"ר אמי: מדבריו של רבי יוסי נלמוד, אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית – קיים מצנת "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד" (רש"י – מדבריו של רבי יוסי – דאמר משום דערך הישן שחרית מעט בשולחן, והחדש ערבית מעט, קרי ליה תמיד, שמע מינה...)⁴.

בהמשך הגמרא, רשב"י ממשיך את הקו המצמצם ומפחית עוד יותר:

אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית – קיים לא ימוש.

אף על פי שפך כבר אמור לנהוג כל יהודי בלאו הכי, בקיימו את המצווה הבסיסית של קריאת שמע 'בשכבך ובקומך'.

3. צד החיוב וצד התכלית

אולם שיטת רשב"י זוקקת עיון, שפן עם זאת מצינו, שהרחיב הוא מאוד את חובת העיסוק בתורה כל כך, עד שנחלק הוא על רבי ישמעאל, כפי שמובא במסכת ברכות:

תנו רבנן: "ואספת דגנך" – מה תלמוד לומר? לפי שנאמר "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד". יכול דברים ככתבן (שיהגה בתורה תמיד בלא הרף)? תלמוד לומר: "ואספת דגנך", הנהג בהן מנהג דרך ארץ – דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה... – תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום – מלאכתן נעשית על ידי אחרים...⁵

הרי לנו, שלדידו 'לא ימוש' מתפרש בצורה המרחיבה ביותר.

נראה, שיש להבחין בין שתי עמדות מבט: זו המתייחסת לחובת האדם מישראל, שהוא **יוצא ידי חובת המצווה גם בצורה מזערית** של קריאת פרקי קריאת שמע שחרית וערבית, אולם **מבחינת התכלית – הפנמת הידע התורני – מינימום זה ודאי שאינו מספיק**; 'תורה מה תהא עליה'? כדי שתורה תילמד כהלכה יש להיפנות אליה באופן מרבי.

3. "לחם פנים לפני תמיד" – שמות כה ל.

4. מנחות צט ע"ב.

5. ברכות לה ע"ב.

ואכן משמיעה הגמרא במסכת שבת⁶, שרשב"י וחבריו, שהיתה תורתם אומנותם, לא היו מפסיקים מתורתם אפילו לא לצורך תפילה.

לכשתמצי, הרי כל זה כבר אמור במשנה: "אלו דברים שאין להם שיעור... ותלמוד תורה"⁷ – "אין שיעור למטה (=ללימוד מינימלי), דיוצא בקריאת שמע של שחרית וערבית, והרי גם בלא זה חייב אדם לומר קריאת שמע בכל יום אף שלומד תורה, וגם למעלה (=ללימוד מקסימלי) אין שיעור"⁸.

4. והגית בו

ההתייחסות אל הפסוק "והגית בו יומם ולילה" האמור ביהושע, זוקקת עיון, שהרי יהושע אינו סתם אדם מישראל, אלא מלך⁹ ודבר הדור היה¹⁰. וכבר אנו יודעים מדברי הכתוב, כי חובתו של המלך לעסוק בדברי תורה יתרה מזו של כל אחד מישראל, כנאמר לגביו:

והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר... והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ד' אלוקיו...¹¹

מעתה אפשר שדברי ד' ליהושע "והגית בו יומם ולילה למען תשמר..." הם הנחיה אישית, המכוונת אליו כמלך, וכיצד אם כן ניתן ללמוד מהם על חובתו של כל אדם מישראל¹²?

אם אכן מבקשים כתוב מנחה היפה לכל אחד, כי אז עדיף היה לכאורה ללמוד מהכתוב בספר תהלים¹³ המדבר בשבחו ובגמולו של האיש אשר "בתורת ד' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה"¹⁴.

מסתבר, שהעדיפו את הכתוב ביהושע, שכן בו באה הוראה: "והגית בו", לעומת הכתוב בתהלים, שאין בו אלא דברי שבח גרידא להוגה יומם ולילה¹⁵. אך עדיין קשה, כיצד אפשר ללמוד ממלך לכל איש ישראל.

6. שבת יא ע"א.

7. משנה פאה א א.

8. תפארת ישראל שם.

9. ראה במדרש ב"ר (נט י) – "שלושה נכתרים בזקנה ובימים ושלושה היו ראש לגנסיין (=שושלות): אברהם יהושע ודוד... יהושע ראש למלכות משבט אפרים... דוד ראש למלכות משבט יהודה".

10. ראה סנהדרין ח ע"א.

11. דברים יז יח-ט.

12. אולם מצינו גישה הפוכה – לימוד קל וחומר ממלך להדיטות: "והלוא דברים קל וחומר: ומה אם מלך ישראל – שלא עסק אלא בצרכי ציבור – נאמר בו 'והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו' – שאר בני אדם על אחת כמה וכמה" (תוספתא סנהדרין ד ה, ומעין זה בירושלמי סנהדרין ב ו).

13. תהלים א ב.

14. יושם לב, כי גם בפתח ספרי הנביאים וגם בפתח ספרי הכתובים מדובר על עניין ההגייה בתורה יומם ולילה. ובכך כמו מחברים את ספרי הנביאים ואת ספרי הכתובים לחלק הראשון של התנ"ך – לתורה.

15. ועוד: בכתוב בספר יהושע מודגש, שהלימוד הוא על מנת לעשות ולקיים: "לא ימוש ספר התורה הזה מפני והגית בו יומם ולילה, למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו". הדגשה זו חשובה בשאלת העדיפות: באיזה תוכן לימודי עדיף לעסוק.

5. החיוב הוא לכולם

כמהשך להוראה ליהושע לעסוק בתורה יומם ולילה מצינו, **שהוא והעם** נתבעו על אשר לא נהגו כמצווה עליהם ובטלו מלימוד תורה. כך מובא במסכת עירובין:

נאמר: "ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא וגו'"¹⁶ וכתב: "ויאמר... כי אני שר צבא ד' עתה באתי וגו'"¹⁷.

אמר לו: אמש ביטלתם תמיד של בין הערביים, ועכשיו **ביטלתם** תלמוד תורה.

(שאל אותו יהושע): על איזה מהן באת?

אמר לו: "עתה באתי".

מיד: "וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק"¹⁸. ואמר רבי יוחנן: מלמד שהלך בעומקה של הלכה¹⁹.

הרי לנו, שלא רק יהושע, אלא כל אחד מישראל מצווה להגות בתורה יומם ולילה.

ב. לימוד תורה בזמן מלחמת מצווה

1. העוסק במצווה פטור מן המצווה

ברם, יש לעיין בעצם הקובלנה של המלאך על שביטלו תורה: הלא ישראל היו עוסקים באותו זמן במלחמת מצווה של כיבוש הארץ, והלכה ברורה ופסוקה היא, שהעוסק במצווה פטור מן המצווה²⁰. אם כן, מדוע נתבעו על לימוד תורה בעודם פטורים ממנו?

נראה שרש"י היה מודע לקושי זה והתייחס אליו בפירושו כשאמר: "...אמש ביטלתם תמיד של בין הערביים – בערב ביטלתם התמיד, ועכשיו שחשיכה אתם מבטלים תלמוד תורה. לפי שהיו עוסקים במלחמה ביום, לא היה להן עת לעסוק בתורה אלא בלילה". וברש"י במגילה: "ועכשיו – שהוא לילה היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה"²¹. ובמקבילה בסנהדרין כתב: "ועכשיו ביטלתם ת"ת – וכיוון דביום אי אתם יכולים לעסוק בתורה מחמת עסקי מלחמות, צריכים אתם לעסוק בתורה בלילה..."²².

16. יהושע ה יג.

17. שם יד.

18. יהושע ח יג.

19. עירובין סג ע"ב, וראה בתוס' שם. והב"ח שם הגיה והביא נוסח: "מיד וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העם" וכתב: 'בתוך העמק' – מלמד שלן בעומקה של הלכה. וראה עוד בדקדוקי סופרים שם ובספריו של הרב מרגליות: 'מרגליות הים' למקבילה בסנהדרין מד ע"ב; 'המקרא והמסורה' פ"ג עמ' יא-יב.

20. ראה על כך בהרחבה במאמר 'העוסק במצווה פטור מן המצווה' (בספרי בציר אביעזר עמ' 137-148; תחומין כרך א עמ' 358-371).

21. מגילה ג ע"א ברש"י.

22. סנהדרין מד ע"ב ברש"י.

אולם עדיין קשה לשיטת רש"י עצמו, שבמקור לדין העוסק במצווה פטור מן המצווה, במשנה בסוכה²³ – 'שלוחי מצווה שפטורין מן הסוכה', כתב הוא: "שלוחי מצווה – הולכי בדרך מצווה, כגון ללמוד תורה... פטורין מן הסוכה – ואפילו בעת חנייתן". כלומר, גם בעת שאין הם עוסקים במצווה בפועל, כגון בעת חנייתם – פטורים הם. לפי זה, אמורים הלוחמים להיות פטורים ממצוות גם בעת חנייתם, דהיינו בלילות, ומה מקום לתביעת המלאך על ביטול תורה?²⁴

2. לימוד הלכה בלילות מקריין על מסירות הנפש בימים

התשובה לכך היא, שלימוד תורה אינו מצווה כאחת המצוות שניתן לפטור את הלוחמים ממנה, בגין היותם עוסקים במצווה, אלא מצווה שנדרשת ונתבעת ביותר **דווקא מהם**. ואם אמנם בשעה שהם לוחמים בפועל פטורים הם ממנה, שכן אי אפשר להם לקיים שניהם – גם להילחם וגם ללמוד – הרי בזמן שאין הם לוחמים, בלילות, מצווים הם ללמוד, ולא לימוד סתם, אלא לימוד שיש עמו מלחמתה של תורה, והוא הלינה בעומקה של הלכה.

טעם הדבר הוא, כי אדם נתבע לעשות מעשים דווקא בעת שהוא יותר ראוי ומסוגל להם. ואכן בעת מלחמה הלוחמים נמצאים במצב שכל מעייניהם נתונים למערכה ולניצחון, כל חושיהם דרוכים ומחודדים לקרב וכל עצמם נכונים למסירות גוף ונפש²⁵. עת זו – אין מתאימה ממנה לעיון הלכתי, לפי שדורשת היא מהם את הדריכות והנכונות למסירות מוחלטת, בדיוק כפי שנדרש גם מן המבקש לעיין בהלכה.

נמצא, שאותה רמת הנכונות למסירות הנתבעת מן הלוחמים בעת מלחמתם ביום, היא הנתבעת מהם בעת לימודם בעומק ההלכה בלילה. **מסירותם לתורה בלילות היא שתקריין על מסירותם למלחמה בימים**, שתהיה זו אכן מלחמה על ייחוד השם²⁶.

3. לימוד תורה ומוסר מלחמה

סיבה נוספת לחיוניותו של לימוד התורה בעת מלחמה היא, שהרי מחנה הלוחמים הוא מקום מועד להידרדרות מוסרית, כפי שעמד על כך הרמב"ן בפירושו לתורה:

23. סוכה כה ע"א.

24. הרב א"י ולדנברג במאמרו 'צביונו הרוחני של צבא ישראל' ('התורה והמדינה' כרך ד עמ' קצז-רלז; 'בצומת התורה והמדינה' כרך יג עמ' 195-211) דן בשאלה זו ומציע: "בפשטות ניתן היה ליישב, שלכן לא פטרינו להו מחיוב תלמוד תורה, משום דזכות לימוד התורה תסייע להם לנצחון יותר מהיר, והרי זה כאילו חלק מכלי הזיין. וכמו שמצינו בנדרים (לב ע"א) שמבאר הפסוק: 'וירק את חניכיו' הנאמר לגבי אברהם ש'הוריקן בתורה' ומפרש הר"ש: 'זרון בזכות התורה ובשבילה נצחו במלחמה'. ועיין גם ב'העמק דבר' להנצי"ב ז"ל בפרשת לך לך (בראשית יד יד) המבאר, שזאת התורה היא חרב של ישראל, ובזו הזכות הגין ד' ולחם בשביל אברהם. על כן ככל שהמלחמה כבדה יש להעמיק יותר בהלכה ולשנן את החרב...".

25. השווה ללשון הרמב"ם: "ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה... ישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו... ויפנה מכל דבר למלחמה... ואם לא ניצח ולא עשה מלחמה בכל לבו בכל נפשו... (הל' מלכים ז טו).

26. שם ברמב"ם: "וידע שעל יחוד ד' הוא עושה מלחמה".

והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה, כי יאכלו כל תועבה, יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נְבִלָה. הישר בבני אדם בטבעו – יתלבש אכזריות וחימה בצאת מחנה על אויב²⁷.

מהו האמצעי שאפשר ליתן ללוחמי ישראל בעת צאתם למחנה כדי לחזק את המוסר במלחמה? הווי אומר: לימוד תורה, שכבר מסרו חז"ל:

הקב"ה אמר להם לישראל: בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין²⁸.

והם, הלוחמים, זקוקים לתורה יותר יצרית – העמקה בהלכה.

ג. לימוד תורה בעורף

1. קולא וחומרא

כל האמור לעיל מתייחס לחיילים קרביים, ויש לשאול, האם הדברים תקפים גם לגבי חיילי העורף, 'היושבים על הכלים'?

והנה, כבר קבע דוד – עוד בטרם היותו למלך – 'חוק ומשפט לישראל', "כי כחלק הירד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו"²⁹. כלומר: דין אחד ללוחמים בחזית ולחיילי העורף בחלוקת שלל המלחמה.

האם דינם שווה גם ביחס לחובת לימוד התורה?

לגבי החובה העקרונית ודאי שדין אחד להם, שהרי כבר ראינו, כי כל איש ישראל מצווה בתלמוד תורה, בכל מצב שהוא שרוי בו, אולם לגבי היישום המעשי אפשר שיש הבדלים, ויש בדבר להחמיר ולהקל.

להחמיר כיצד? ראינו, שהתביעה מהלוחמים היא שיעסקו בתורה בעת שאינם נלחמים, היינו בלילות ולא בימים. לגבי חיילי העורף, אפשר שההבחנה אינה כה חדה, שאף כי ברור שבפגת שנדרשת פעילותם למאמץ המלחמתי פטורים הם מלימוד – מדין העוסק במצווה פטור מן המצווה – הרי לעתים אין פעילותם כה אינטנסיבית ואפשר להם למצוא הרבה רווחי זמן שניתן להם להיפנות ללימוד.

להקל כיצד? אם לימודם של הלוחמים מומלץ שיעשה בעומקה של הלכה, אין בהכרח המלצה זו ליושבים על הכלים. לגביהם, יש מקום לשיקולים שונים ואף להעדפות אישיות. אינו דומה מי שיכול לארגן לעצמו זמנים קבועים וממושכים ללימוד, למי שצריך 'לגנוב' דקות ספורות פה ושם, ולא הרי מי ששרוי ביישוב הדעת, כהרי מי שדעתו פזורה עליו. חיילי העורף צריכים לבור להם מתוך המגוון הרב של המקצועות והתכנים בתורה את החלק הראוי והמתאים להם, בהתאם לנסיבות

27. דברים כג י.

28. קידושין ל ע"ב.

29. ש"א ל כד.

ולתנאים: אם קטעי מקרא ואם פרקי משנה, אם סוגיות הלכתיות קלות ואם אגדות, אם הלכות פסוקות וקצובות ואם תשובות הלכתיות.

2. הנחיות מעשיות

רבי ישראל מאיר הכהן מראדין, בעל החפץ חיים, כתב הנחיות בספר הוראותיו לחייל היהודי 'מחנה ישראל'. וזו לשונו:

במה יהיה לימודו. פשוט הוא דכיון שאנשים כאלו אין להם הרבה שהות ללמוד, רק איזה זמן – צריך ללמוד בהלכות הנוגעות לו למעשה, כגון קריאת [שמע] ותפילין ותפילה וכיוצא בזה, ולהתבונן בהם על העניינים שמזדמנים לו איך להתנהג. וביותר צריך להיות בקי בהלכות שבת כי הוא יתד שהכל תלוי בו ולהתבונן בעצמו בעת הלימוד איך ייתן עצה לעצמו אם יזדמן לו זה העניין, או לעשותו על כל פנים על ידי איזה שינוי.

ואם גם זה אין בידו – ילמוד על כל פנים מקרא, או שיאמר תהלים, ולא לישב בטל, כי הבטלה מביאה לידי כמה עוונות חמורים...

ודע עוד לפי מה שידוע שמצות תלמוד תורה לאחרים היא מצוה רבה מאד... וכל שכן באיש הצבא אם חננו ד' שהוא בן תורה, מצוה רבה שילמוד עם חבריו, כי באנשים כאלו הוא ממש קונה להם נפש על ידי זה³⁰.

הנה מה טוב, אם ישכיל החייל לכלכל את לימודו, כך שיהיו בו גם מן המועיל – הלכות מעשיות ורלוונטיות, וגם מן הערב – פרקי מקרא ואגדה המושכים את הלב, כשלצד מילוי הזמן בתורה, יש גם תכנון ארוך מועד של החייל להשלמת תכנים וספרים (ספרי מקרא ומשנה, פרקי רמב"ם וכו').

ומה נעים, אם ייעשה הלימוד בחבורה – אם מצומצמת בשניים ובשלושה, ואם רחבה. אז, תהיה השכינה שרויה בין הלומדים כמובטח במסכת אבות³¹, ויתקיים בהם המקרא:

כי ד' אלוך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת איבך לפניך והיה מחנך קדוש³².

30. מחנה ישראל, ירושלים תשלד, עמ' מד-מה.

31. "...שנים שיושבו ויש ביניהם דברי תורה – שכינה ביניהם..." (משנה אבות ג ב). וכן: "רבי חלפתא איש כפר חנניה אומר: עשרה שיושבין ועוסקין בתורה – שכינה שרויה ביניהם, שנאמר: 'אלקים נצב בעדת אל'. ומנין אפילו חמשה? שנאמר: 'ואגודתו על ארץ יסדה'. ומנין אפילו שלשה? שנאמר: 'בקרב אלהים ישפוט'. ומנין אפילו שנים? שנאמר: 'אז נדברו יראי ד' איש אל רעהו ויקשב ד' וישמע' וגו'. ומנין אפילו אחד? שנאמר: 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך' " (שם ו).

32. דברים כג טו. ושם בתחילת העניין באה האזהרה: "כי תצא מחנה על איבך ונשמרת מכל דבר רע" (שם ז). ונאמר על כך בספרי: "ונשמרת מכל דבר רע" – שומע אני בטהרות ובטומאות ובמעשרות הכתוב מדבר. תלמוד לומר: 'ערוה'. אין לי אלא ערוה, מנין לרבות עבודה זרה ושפיכות דמים וקללת השם (שהם שווים לה בחומרה)? תלמוד לומר: 'ונשמרת מכל דבר רע'... כשהוא אומר 'דבר' – אף לשון הרע".

'דבר' נדרש לשון דיבור. ואכן הדיבורים האסורים הם עקב אכילס בכל חברה, ובחברה הצבאית ביותר, שלבד מדברי רכילות המאפיינים חברה בכלל, עוד רבים בה דיבורי גסויות ונבלות פה. האמצעי היותר בדוק להינצל מדיבורים שליליים, הוא העיסוק בדיבורים חיוביים. ואין לך דיבור חיובי יותר מלימוד תורה.